

УДК 351:338.432

Я. Ю. Орленко,

к. е. н., докторант, Донецький державний університет управління

ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ "ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА": ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Y.U. Orlenko.,

Ph.D., Doctoral Student of Donetsk State University of Management

FEATURES CATEGORIES «FOOD SECURITY»: THEORETICAL BASIS

У статті досліджуються на основі системного аналізу складові категорії "продовольча безпека". Основну увагу зосереджено на дослідженні теоретичних основ цього поняття та явища. Окреслено поняття продовольчої безпеки, її місце та роль в системі економічної та національної безпеки України. Визначено чинники, які впливають на розвиток продовольчої безпеки держави.

The component categories "food safety" are investigated in the article on the basis of systems analysis. The main attention is concentrated on researching of theoretical bases of this concept and phenomenon. The concepts of food safety, its role in the system of economic and national security of Ukraine are defined. The factors influencing on the development of food safety in the state are identified.

Ключові слова: продовольча безпека, національна безпека, економічна безпека, агропродовольча політика.

Key words: food safety, national safety, economic security, agro-food politics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку Україна має визначити пріоритети продовольчої безпеки і на цій основі розробити стратегію та напрями розвитку агропромислового комплексу з урахуванням раціонального використання його потенціалу та посилення експортної орієнтації. Динамічний розвиток економічної і політичної ситуації в світі, тенденції розвитку світового сільського господарства та складність вирішення продовольчої проблеми на міжнародному рівні вимагають посиленої уваги до національної продовольчої безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На актуальність проблеми продовольчої безпеки, як пріоритету агропродовольчої політики, вказують дослідження і узагальнення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема праці П.П. Борщевського, О.Д. Гудзинського, О.І. Гойчук, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, М.Х. Корецького, А.С. Лисецького, І.І. Лукінова, М.М. Паламарчука, Д.К. Прейгера, П.Т. Саблука, М.Й. Хорунжого, Л.Г. Чернюк, М.Г. Чумаченко, В.В. Юрчишина та інших. Серед зарубіжних науковців слід відзначити Л. Абалкіна, І. Богданова, А. Богомолова, З. Іл'їну, Б. Кумахова та інших.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ АСПЕКТІВ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблема продовольчої безпеки та її державне регулювання стає об'єктом наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених економістів. Набуває актуальності останнім часом її вивчення з позицій науки державного управління. Важливим завданням в цьому аспекті є дослідження власне категорії "продовольча безпека", її взаємозв'язок з економічної та національною безпекою, складові елементи та критерії цього явища, механізми забезпечення продовольчої безпеки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних основ категорії продовольчої безпеки держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичні основи категорії "продовольча безпека" ґрунтуються на економічній теорії, згідно з якою основою існування людського суспільства є виробництво матеріальних і духовних благ для задоволення потреб. Людина намагається задовольнити, насамперед, найнеобхідніші свої потреби. За відомою теорією А. Маслоу, яка визначає вагомість потреб, першочерговими є фізіологічні потреби, серед яких на перше місце ставиться голод [5, с. 14].

Продовольча безпека виглядає як багаторівнева системна категорія, яка характеризує економічні відносини на різних рівнях людської діяльності: глобальному, національному, на рівні соціальних груп та ін. Особливе місце в цій системі займає національна продовольча безпека, яка набирає рис суспільного блага і вимагає державного регулювання в ринкових умовах.

У загальному комплексі проблем забезпечення продовольчої безпеки є такі, що пов'язані:

- безпосередньо з функціонуванням ринку;
- ті, що належать до так званої підсистеми державних інтересів [2, с. 88].

Необхідність виділення як самостійної економічної підсистеми державних інтересів пов'язана з розбіжністю мотивації ринкових відносин і завдань держави щодо забезпечення населення продовольством.

Соціально-економічний розвиток держав світу доводить, що жодний суспільно-економічний лад не гарантує, а жодна економічна теорія до кінця не обґрунтовує абсолютного забезпечення продовольчої та економічної безпеки. У першій половині минулого століття виникла світова еконо-

мічна криза, в другій його половині вона переросла в глобально-планетарну кризу, одним з проявів якої стала продовольча криза, яка охопила значну частину населення планети. В Україні протягом минулого століття також було кілька періодів голоду і недоїдання. Нині альтернативою небезпеці загибелі людської цивілізації є запропонована світовою спільнотою концепція сталого розвитку суспільства як фундаментальної основи забезпечення глобальної економічної та продовольчої безпеки.

Якщо розглядати теоретичні засади економік розвинутих країн, то можна побачити, що вони досягли найвищого рівня своєї продовольчої безпеки, коли їх економічна політика базувалась на теорії кейнсіанства — теорії державного регулювання ринкової економіки. Цей макроекономічний напрям в економічній науці найбільшою мірою відповідає теоретичній основі вирішення такої макроекономічної проблеми, як продовольча безпека. Остання залежить не лише від рівня розвитку та ефективності функціонування агропромислового комплексу, а й у цілому від ефективності суспільного виробництва, рівня і диференціації доходів населення, безробіття тощо. Тобто чинників, які визначають економічну доступність населення до продовольства [1, с. 67].

Ідея державного регулювання ринкової економіки, що закладена в основу цієї теорії, має особливе значення для ефективного розвитку сільського господарства, яке, в силу своєї специфіки, вимагає обмеження впливу стихії ринку та постійної підтримки держави. Такий підхід також розширює можливості впливу на доходи населення, його соціальну підтримку з боку держави, що значно підвищує продовольчу безпеку соціально вразливих груп населення.

Національну продовольчу безпеку в широкому розумінні слід розглядати як стан економіки, а у більш вузькому значенні — як гарантовану здатність держави задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті і якості на рівні, що забезпечує здоров'я та інтелектуальний розвиток особи, на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників [3, с.67].

Центральне місце продовольчої безпеки в системі національної та економічної безпеки належить продуктам харчування, як одного з головних ресурсів нації, що видно з рис. 1 [3, с. 68].

Порушуючи питання національної продовольчої безпеки, необхідно виходити з найгірших передбачень вирішення світової продовольчої проблеми. На сучасному етапі розвитку країн дедалі гострішим стає глобальне протиріччя, коли абсолютне перевиробництво продовольства в розвинутих країнах супроводжується масовим голодом і недоїданням у багатьох країнах третього світу. Все більше посилюється вплив таких негативних чинників, як виснаження природних ресурсів, зростання забруднення навколишнього середовища, збереження тенденції зростання бідності, хвороб, нестачі продовольства. Продовольча проблема стає дедалі гострішою і нерідко набуває ознак продовольчої кризи. Для вирішення продовольчої проблеми кожна країна, в тому числі і Україна, повинна виходити зі своїх можливостей продовольчого забезпечення за рахунок власного виробництва базових продуктів харчування, що гарантує продовольчу безпеку країни. З цієї метою необхідно створити повноцін-

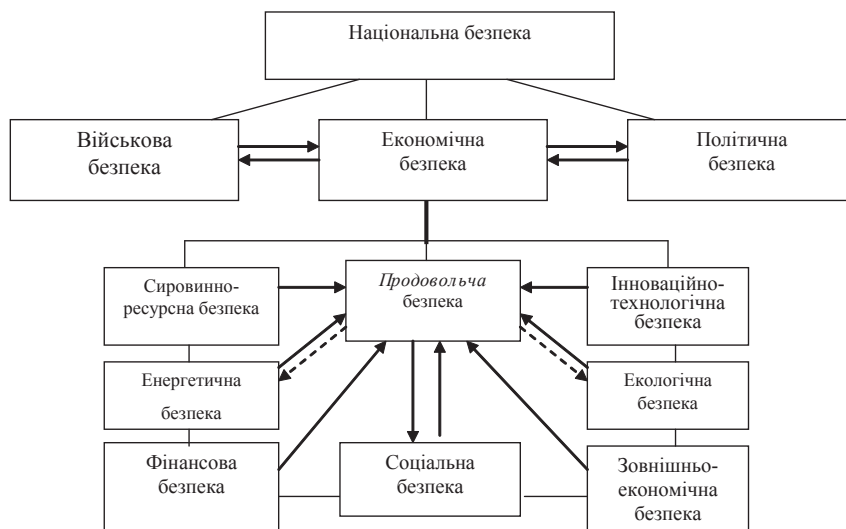

Рис. 1. Продовольча безпека в системі національної безпеки

Джерело: [3, с. 68].

ну систему продовольчої безпеки.

Така система має охоплювати три основні складові:

- система захищеності вітчизняного виробника продовольчих товарів від імпоротної залежності як у формі продовольства, так і в формі ресурсного забезпечення;
- стійка система продовольчого забезпечення, що ґрунтується на стабільному розвитку АПК;
- фізична і економічна доступність необхідної кількості, асортименту і якості продовольства для різних категорій населення, що забезпечується їх платоспроможністю, яка не ставить під загрозу і не підриває задоволення інших основних потреб людини [2, с. 89].

Слід зазначити, що категорія продовольчої безпеки впливає на зміст поняття аграрної політики. Забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах розширює це поняття і таким чином вже йдеться про агропродовольчу політику. Поєднання в розвинутих країнах пріоритетів аграрної політики з наукою про харчування та проблемами доступності продовольства обумовило використання терміну "агропродовольча політика". Агропродовольчий комплекс включає виробництво, переробку, реалізацію та споживання продуктів харчування, що має бути охоплено єдиною системою державного регулювання.

Таким чином, впливає, що продовольча безпека має бути пріоритетом агропродовольчої політики, яка знаходить свій вияв у відповідних державних концепціях та стратегіях.

Основними принципами агропродовольчої політики мають бути незалежність, доступність, якість, самозабезпеченість. Метою цієї політики є формування сталого, конкурентоспроможного та ефективного агропромислового виробництва з метою найбільш повного забезпечення продовольчих потреб населення [2, с. 89].

Водночас проблема забезпечення продовольчої безпеки тісно пов'язана з існуючими загрозами в означеній сфері. Загрозу продовольчій безпеці країни становить скорочення виробничого потенціалу АПК, недосконалість організаційно-економічних механізмів, згорання обсягів виробництва в галузях агропромислового комплексу, зниження до критичної межі життєвого рівня селян.

Значною загрозою продовольчій безпеці держави є зростання бідності. Відношення різних видів доходів до прожиткового мінімуму підтверджує їх незначний розмір. Загалом за міжнародними стандартами соціально бідними вважаються країни, в яких доход на одну людину в день становить менше 1 долара. В Україні за межею такого доходу проживає близько 50% населення України. А за стандар-

тами Євросоюзу, де бідність визначається 4 дол. доходу на день на одну людину, бідними слід вважати понад 90% українських сімей [6, с. 107].

Для подолання загроз продовольчій безпеці вироблені певні інструменти та механізми. Одним з таких виявляється формування продовольчого ринку. Особливу увагу необхідно приділити зерновому ринку, стратегічним та оперативним його запасам. Про значні зміни ресурсів зерна, які формують загальну пропозицію його на ринку, свідчить баланс зерна за останні роки. Але, на жаль, погодні умови часто стають причиною загострення проблем забезпечення потреб країни власним зерном, призводять до дестабілізації продовольчого ринку.

Разом з хлібопродуктами, основним продуктом харчування для значної частини населення в Україні є картопля. Найважливішою особливістю існуючого в нашій державі ринку картоплі слід вважати вкрай низький рівень товарообороту цього продукту, як наслідок різкого скорочення його виробництва в суспільному секторі. Населення, в тому числі й миське, перейшло переважно на самозабезпечення. Виробництво картоплі ґрунтується на застосуванні ручної праці, а технологія зберігання цієї продукції надто примітивна. Основні обсяги овочів нині виробляються в особистому секторі і потрапляють до споживача шляхом самозабезпечення. Має місце стабільна тенденція до зниження обсягів як реалізації, так і споживання овочів. Виробництво та реалізація плодів і ягід та їх споживання також різко скоротилося. Фізична ж доступність до цієї продукції, як правило, має характер самозабезпечення.

За роки ринкових перетворень найбільших втрат зазнало вітчизняне тваринництво. Причиною скорочення поголів'я худоби і птиці є нерентабельність їх вирощування. Спад виробництва молока відбувається внаслідок як скорочення поголів'я корів, так і низької їх продуктивності. Серйозною проблемою галузі є вкрай низькі показники економічної ефективності, а нерідко — й збитковості виробництва молока. Значне місце в харчуванні населення займає продукція птахівництва. Виробництво яєць є прибутковою галуззю.

Важливою складовою продовольчої безпеки є зовнішньоекономічна діяльність у сфері АПК. Структура експорту продукції АПК свідчить про її сировинну орієнтацію. Забезпечення продовольчої безпеки є актуальною проблемою як країн з низьким рівнем економічного розвитку, так і розвинутих країн. Всі країни постійно удосконалюють механізми підтримки продовольчої безпеки, особливо щодо малозабезпечених верств населення. Держави світу поділяються на ті, що досягають продовольчої безпеки за рахунок власного виробництва необхідних обсягів продовольства, та на ті, які змушені значну частину продовольчих товарів імпортувати, що вимагає коштів і призводить до посилення їх економічної й політичної залежності від розвинутих країн.

Продовольча безпека має національні особливості, їй притаманна комплексність і перманентність. Залежно від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, досягнутого рівня, а також від того, яка складова продовольчої проблеми на тому чи іншому етапі є пріоритетною, її забезпечення модифікується разом зі змінами внутрішніх і зовнішніх загроз.

Розвиток нашої держави, накладаючись на глобалізаційні процеси в світі, вимагає відповідної побудови національної продовольчої безпеки, що передбачає вирішення комплексу економічних, політичних та соціальних проблем.

Національна продовольча безпека концептуально розглядається як стійкість функціонування агропродовольчої системи, яка складається з підсистем: забезпечення, функціональної, цільової, контролюючої і регулюючої. Оцінка

стану продовольчої безпеки дає можливість оперативно реагувати на розвиток кожної з підсистем продовольчої системи, а саме: виробництво продовольства, формування і розподіл продовольчих ресурсів, споживання продовольства з точки зору самозабезпечення, незалежності, доступності, збалансованості та якості харчування населення держави [4, с. 232].

ВИСНОВКИ

Національну продовольчу безпеку в широкому розумінні розглядають як стан економіки, а у більш вузькому значенні — як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення основними харчовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та інтелектуальний розвиток.

Основним показником продовольчого забезпечення є рівень задоволення фізіологічних потреб населення в енергії та харчових речовинах відповідно до вимог збалансованого раціону харчування людини за відсутності в продуктах харчування шкідливих для її здоров'я речовин, який залежить від фізичної та економічної доступності продуктів харчування для різних соціальних груп населення.

З метою державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки необхідно модернізувати відповідну стратегію, яка має охоплювати питання нарощування обсягів виробництва продовольства, підвищення якості та конкурентоспроможності продуктів харчування і сільськогосподарської продукції, сталий соціальний розвиток села, піднесення рівня життя населення. Вирішення цього завдання можливе лише на основі реформування аграрної сфери при державному регулюванні агропромислового виробництва. Масштаби регулювання залежать від рівня економічного і соціального розвитку економіки, збалансованості попиту і пропозиції на аграрних ринках.

Практика реалізації державної стратегії продовольчої безпеки повинна здійснюватися через систему конкретних заходів, механізмів, що реалізуються на основі якісних індикаторів і кількісних показників, які визначають параметри продовольчої безпеки. Така система складає основу та зміст агропродовольчої політики держави.

Література:

1. Гойчук О.І. Продовольча безпека в Україні і світі. — К.: Наукметодцентр аграрної освіти, 2003. — 114 с.
 2. Гойчук О.І. Продовольча безпека як системна категорія // Аграрна наука і освіта. — Київ, НАУ, 2002. — Т. 3. — № 1—2. — С. 87—91.
 3. Гойчук О.І. Понятійні аспекти продовольчої безпеки // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — Вип. 2. — Миколаїв, 2002. — С. 65—71.
 4. Ерфан В.Й. Становлення економічної власності в незалежній Україні / В.Й. Ерфан // Країни Центрально-Східної Європи в умовах глобалізації: історико-методологічний, політико-правовий та економічний аспекти: [монографія] / [Бевзюк С.В., Вергун В.А., Виноградов Ю.Л., Грін О.О., Ерфан В.Й. та ін.]; за заг. ред. Є.В. Бевзюка, О.О. Гріна. — Ужгород, Видавництво ЗакДУ, 2010. — С. 228—235.
 5. Макклелланд Д. Мотивація человека / Пер с англ. ООО "Питер Пресс"; научн. ред. проф. Е.П. Ильина. — СПб.: Питер, 2007. — 187 с.
 6. Суперсон В.І. Продовольча безпека в умовах реформування аграрного сектора України // Аграрна наука і освіта. — 2002. — Т. 3. — № 1 2. — С. 105—111.
- Стаття надійшла до редакції 18.04.2013 р.*